

ДІАЛОГІЧНІСТЬ У ПАТРИСТИЦІ ЯК ПРОТОТИП ВИХОВАННЯ ЛЮДИНИ НА ХРИСТІАНСЬКО-ЕТИЧНОМУ ҐРУНТІ

Ірина Яковенко

Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького

Анотація:

Розглянуто святоотецьке вчення (патристику) як своєрідний діалог святих отців із читачами, прототип виховання людини на християнсько-етичному ґрунті. Виявлено, що провідною метою патристичної літератури була орієнтація на виховання високодуховної, моральної особистості. У результаті аналізу впливу діалогічності у святоотецькій традиції на формування високодуховної, моральної особистості доведено, що діалогічність у патристиці слугувала необхідною умовою вдосконалення людини, адже не лише базувалася на засвоєнні релігійної теорії, а головне скеровувала свою дію на відтворення сприйнятого на практиці, що давало змогу ефективно впливати на покращення моральної атмосфери в суспільстві.

Яковенко Ірина. Диалогичность в патристике как прототип воспитания человека на христианско-нравственной почве

Рассмотрено святоотеческое учение (патристику) как своеобразный диалог святых отцов с читателями, прототип воспитания человека на христианско-нравственной почве. Обнаружено, что ведущей целью патристической литературы была ориентация на воспитание высокодуховной, нравственной личности. В результате анализа влияния диалогичности в святоотеческой традиции на формирование высокодуховной, нравственной личности доказано, что диалогичность в патристике служила необходимым условием совершенствования человека, ведь она не только основана на усвоении религиозной теории, а, главное, направляла свое действие на воспроизведение воспринятого на практике, что позволяло эффективно влиять на улучшение нравственной атмосферы в обществе.

Yakovenko Irina. Dialogueness in patristics as a prototype of educating the man on Christian and ethic grounds

The article deals with the patristic teaching (patristics) as a specific dialogue between reverend fathers and readers, a prototype of educating people on Christian and ethic grounds. It has been determined that the leading goal of the patristic literature was a focus on educating a highly spiritual and moral personality. As a result of influence of the dialogueness within the patristic tradition on the development of a highly spiritual and moral personality it has been proved that the dialogueness in patristics served the essential condition of the man's perfection, as it is based not only on perception of the religious theory. Its main task is to direct its influence at the reproduction of the things obtained in practice, which helped to improve the moral atmosphere in the society.

Ключові слова:

духовність, патристика, святоотецька традиція, чесноти

духовность, патристика, святоотеческая традиция, добродетели

spirituality, patristics, patristic tradition, virtues

Відродження української нації на сучасному етапі характеризується тяжінням до усвідомлення важливості переоцінки надбань минулих поколінь, вивчення історичного досвіду українського народу, джерел духовної культури та релігійності. Не відкладаючи це питання на потім, держава робить рішучі кроки для підвищення рівня моральності в суспільстві: в основу реформування системи освіти за Державною національною програмою «Освіта» (Україна XXI ст.) покладено саме духовність. Орієнтація на християнсько-етичні ідеали здатна подолати наявну кризу суспільних відносин, адже сильною стороною християнської етики є любов до ближнього, орієнтація на моральну відповідальність за скоєні вчинки, поміркованість думок і протидія аморальності. Християнська етика ґрунтується на багатьох ідеях, які відображали погляди різних верств населення й порізному проявлялися у процесі соціокультурної динаміки, але найширшого осмислення набули саме у працях святих отців (патристиці).

Специфіка східної патристичної традиції та гносеологічна оцінка текстів святих отців представлені в сучасних теологічних та історичних дослідженнях таких авторів, як С. Аверинцев, В. Бичків, А. Гуревич, А. Каждан, Ю. Комаров, Г. Майоров, Б. Ничипоров, С. Семенова, Ю. Чуковенков. Релігійне бачення образу людини в святоотецькій культурній думці широко представлено у вітчизняному богослов'ї (В. Болотов, В. Зеньківський, архімандрит Кипріан (Керн), ар-

хімандрит Платон (Ігумнов), протоієрей Євгеній Шестун, священник Ігор Прекуп). Дослідженню цього питання в педагогічній площині присвятили свої праці А. Вихрущ, Р. Голянчук, С. Стефанюк, В. Карагодін, Т. Тхоржевська.

Метою статті є висвітлення впливу діалогічності у святоотецькій традиції на формування високодуховної, моральної особистості.

В аспекті аналізу цього питання закономірним видається нам дослідження поняття «патристика». У короткому філософському словнику за редакцією А. Алексєєва термін «патристика» тлумачиться як «сукупність богословських (теологічних), філософських і політично-соціологічних доктрин християнських мислителів II–VIII ст., яких прийнято називати «святими отцями (і вчителями) церкви» [2, с. 282]. Нами виділено чотири головні теми, порушені в цьому контексті: вчення про триєдину суть – єдність Бога у трьох іпостасях (Бог-Батько; Бог-Син; Бог-Святий дух); христологічна тема, тобто вчення про існування в Ісуса Христа двох начал – божественного та природного; соборність (кафолічність); узагальнення практики духовного життя монахів і християнських сподвижників [2, с. 281-282].

Досліджуючи питання патристики, А. Столяров відзначив, що цей термін з'явився у XVII ст. столітті на позначення узагальнення вчень святих отців I–VIII ст., а до кінця V ст. було сформовано три критерії, що визначали авторитет

святого отця. До них, за словами науковця, належали «стародавність, святість життя й ортодоксальність вчення (пізніше до них був доданий і четвертий – схвалення церкви)» [4, с. 210]. Особливість патристики як моральної основи плекання висоти духу й чистоти думок зумовлена її діалогічністю, адже при дослідженні скарбниці святоотецької мудрості впадає в око певна закономірність написання праць у дусі інформаційно-повчального діалогу між автором і читачем. Такі праці у своїй основі мали схильність до виховання людини в дусі православної традиції.

Звертаючись до проблеми виховного ідеалу, святоотецька традиція керувалася головно настановами Святого Письма. Щодо важливості існування виховного ідеалу, то К. Ушинський зазначає: «Із бажання досконалості виростають і найбільші чесноти, і найбільші пороки. Нові покоління з'являються на світ Божий, ростуть, потребують нашого виховання, а виховання вимагає певного напряму, цілі, переконань» [9, с. 27]. Наскрізною темою патристики виступає віра у Всевишнього, у його провидіння, опіку й допомогу кожному вірному. Вірна людина є носієм змісту заповідей Господніх, які втілюються в її вчинках, ставленні до ближнього, проявах людяності та милосердя. Святі отці вчили паству не зупинятися на досягнутому, а йти далі, досягати недосяжної висоти моральності, сили духу: «Отож, будьте досконалі, як досконалий Отець ваш Небесний!» (Матв V.48).

Підсумовуючи зазначене, доходимо висновку, що праці святих отців стосовно морального виховання були спрямовані на досягнення досконалого ідеалу, яким виступав Бог. Для здійснення цієї мети недостатньо знати норми моралі й закони поведінки в суспільстві, а необхідно виконувати добродійні вчинки. Тобто моральні чесноти у християнсько-етичному вченні виступають динамічними компонентами, які потребують застосування. Так, за словами апостола Якова, «віра без діл є мертвою» (Як 2.26). Кожна людина, яка всотує християнську культуру з молоком матері, вчиться дотримуватися моральних чеснот справжнього християнина. Апостол Павло в посланні до Галатів виділяє такі моральні чесноти, як любов, довготерпіння, добрість, радість, милосердя, віру, стриманість, лагідність (Гал V.22). Патристична література своєю суттю покликана настановляти християн на шлях істинної віри, тому що головна її увага скеровується на пояснення того, як повинні жити люди згідно з Біблією, християнськими традиціями та християнськими переконаннями.

Так, на думку преп. Макарія Єгипетського, істинність людського духу виявляється в його працьовитості: «Отже, людині необхідно за власним бажанням обробляти землю серця свого й працювати; тому що Бог вимагає від людини праці, зусилля і справ» [3, с. 264]. Преп. Макарій проводить чудову аналогію, порівнюючи працю

хлібороба з духовною працею самовдосконалення, показуючи її важкість і водночас необхідність. Без хліборобської праці людина не зможе вижити у світі, бо не отримає плодів хліба, таких необхідних і бажаних для існування, а без духовної праці, як вважав преп. Макарій Єгипетський, людина не отримує жаданого плоду морально-етичних чеснот і задоволення духу. Мислитель, дотримуючись законів Писання, поділяє весь світ на матеріальний і духовний: «Усе видиме створив Господь і дарував це людям для спокою і насолоди, але дав їм і закон правди» [3, с. 137]. Під «законом правди» преп. Макарій Єгипетський розуміє чистоту серця, світлі думки й чесну совість: «Бог вимагає іншого плоду та іншої правди, чистого серця, благої совісті, корисних розмов, чесних і добрих думок, і всього того, у чому процвітають Святі» [3, с. 137].

З приводу дотримання християнсько-етичних чеснот Святитель Григорій Богослов у «Порадах християнину» писав про необхідність справи, вчинків, а не слів: «Живописець більше вчить своїми картинами, ніж міркуваннями про мистецтво» [5, с. 23]. Тобто недостатньо говорити про добрі вчинки, про моральні чесноти, а насамперед необхідно втілювати їх у життя, демонструвати особистий приклад. Святитель твердив, що саме поведінка в суспільстві, ставлення особистості до дійсності, добросерде світосприйняття дають можливість максимально наблизитися до Господа: «Найкращий дар Богові – добрі чесноти. Без них хоча б ти все своє майно приніс Йому, однак не принесеш нічого гідного. Так принеси ж те, що дає і бідний» [5, с. 24]. Але ці чесноти не тільки даруються Господом, а є уособленням поєднання власної праці з Божим даром: «Чеснота – не дар тільки великого Бога, що втілює Свій образ; бо треба й твоє прагнення» [6, с. 255]. Як переконуємося, Григорій Богослов уважав вихідною умовою плекання чистого серця й світлої душі – суб'єкт-суб'єктну взаємодію членів суспільства, обов'язковою умовою якої є дотримання християнсько-етичних чеснот.

Преп. Єфрем Сирін у четвертому розділі праці «Про чесноти» визнає ефективність і міцність закономірної залежності: любов – серце – чесноти. На думку святого, лише така система, за наявності всіх її складників, здатна створити справжню людину: «Будемо в любові постійні серцем; тому що слабкість серця огидна чеснотам» [7, с. 272]. Преподобний отець Петро Дамаскін виділяє чотири головні чесноти душі, від яких, на його думку, народжуються інші: мудрість учинків, пильність розуму, цнотливість розуму проти негативних дій і мужність [8, с. 47].

Отже, завдяки копіткій праці Святих отців була створена певна система виховання на засадах православної моралі й догматики. З творів Святих отців вірні могли не лише ознайомитися з правилами моральної поведінки, а й знайти приклади виходу з нелегких життєвих ситуацій. Така

етична зумовленість концепції виховання в патристиці є логічним продовженням світоглядних переконань її авторів, адже у працях Святих отців великого значення надається протиставленню духовного й матеріального, душевного й тілесного. У підсумку зазначимо, що діалогічність у патристиці слугувала необхідною умовою вдосконалення людини, адже не лише базувалася на засвоєнні

релігійної теорії, а головно скеровувала свою дію на відтворення сприйнятого на практиці, що давало змогу ефективно впливати на покращення моральної атмосфери в суспільстві.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у висвітленні впливу патристичної літератури на погляди класиків української педагогіки стосовно християнсько-етичного виховання молоді.

Список використаних джерел

1. Біблія / [переклад Івана Огієнка]. — Донецьк : ОБФ «СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА МІСІЯ», 2011. — 1360 с.
2. Краткий философский словарь / [под. ред. А. П. Алексева, Г. Г. Васильева]. — [2-е изд., перераб. и доп.]. — М. : Проспект, 2008. — 496 с.
3. Макарий Египетский Духовныя бесѣды, посланіе и слова съ присовокупленіемъ свѣдѣній о жизни его и писаніяхъ: [пер. с греч.] / Преподобный отец Макарий Египетский — М. : Типогр. Владимира Готье, 1855. — 591 с. + [VIII]. (При Московкой духовной академии).
4. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / [ред. совет : В. С. Степин, А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, А. П. Огурцов и др.]. — М. : Мысль, 2010. — Т. 3. — 2010. — 692 с.
5. Св. Григорий Богослов. Мера жизни / [сост. Д. С. Чунтонов]. — М. : Православное братство святого апостола Иоанна Богослова, 2008. — 60 с.
6. Св. Григорий Богослов. Творения в 6 ч.: [в рус. пер.]. — М. : Типогр. Августа Семена, 1843. — Ч. 1: Творения иже во святыхъ отца нашего Григорія Богослова, архієпископа Константинопольскаго. — 1843. — 314 с. + [LXXVII]. (При Императорской Медико-Хирургической Академии).
7. Св. Ефрем Сирин. Творения в 8 т. : [в рус. пер.]. — М. : Издательский отдел Московского Патриархата, 1993. — (Репринтное издание) — Т. 1. Писанія духовно-нравственныя. — 1993 — 399 с.
8. Свщ. Петр Дамаскин. Творения в 2. кн.: [в рус. пер. съ еллино-греческаго]. — К. : Типорг. Кієво-Печерской Успенской Лавры, 1905. — 342 с. — Кн. 1. — 1905. — 222 с.
9. Ушинский К. Д. О нравственном элементе в русском воспитании / К. Д. Ушинский // Сочинения: в 11 т. — М.-Л. : Изд-во Академии пед. наук РСФСР. — Т. 3. — 1948. — С. 11—87.

Відомості про автора:

Яковенко Ірина Олександрівна
sirees@mail.ru

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
вул. Леніна, 20, м. Мелітополь,
72312, Україна
doi: 10.7905/vers.v0i2.589

Надійшла до редакції: 4.03.2013 р.

Прийнята до друку: 17.04.2013 р.

Рецензент:

доктор педагогічних наук, доцент
Москальова Л. Ю.

References

1. *Bible*. (2011). (I. Ohienko, Trans.). Donetsk: OBF Skhidno-Yevropeyska Misiya. [in Ukrainian]
2. Alekseeva, A. P., & Vasilieva, G. G. (2008). *Short philosophy dictionary*. Moscow: Prospekt. [in Russian]
3. Makariy Egypetian. (1855). *Spiritual conversations, letter i speech together with the information about his life and writing*. Moscow: Tipogr. Vladimira Got'e. [in Russian]
4. Stiepin, V. S., Guseinov, A. A., Semigin, & Ogurtsov, A. P. (2010). *New philosophy encyclopedia. Part 3*. Moscow: Mysl'. [in Russian]
5. St. Grigoriy Bogoslov. (2008). *Life measure*. Moscow: Pravoslavnoe bratstvo svjatogo apostola Ioanna Bogoslova [in Russian]
6. St. Grigoriy Bogoslov. (1843). *Grigoriy Bogoslov's, Konstantinopol archbishop's works Bogoslova*. Moscow: Tipogr. Avgusta Semena, Pre-Emperor Medical-Surgeon Academy. [in Russian]
7. St. Efrem Sirin. (1993). *Holy scripture spiritual-moral*. Moscow: Publishing House of Moscow Patriarchy. [in Russian]
8. St. Petr Damaskin. (1905). *Works in 2 books. Part 1*. Kiev: Tiporg. Kievo-Pecherskoj Uspenskoj Lavry. [in Russian]
9. Ushinskiy, K. D. (1948). *About moral in Russian education*. In: Works in 11 books. Moscow: Izd-vo Akademii ped. nauk RSFSR. [in Russian]